

Emlék és varázslat

Az első mondat csak az öröme lehet – hogy egy József Attila vers „megfejtése” értelmezése vitára adott alkalmat.

Egy második mondat: – arról, mi a tudomány, mi nem, sokat lehetne vitatkozni Lengyel Józseffel, mint ahogy arról is, mit jelent az a sor, hogy: „A líra: logika” – s hogy milyen is voltaképpen a lírai logika, vagy hogyan érvényesül az a bizonyos logika József Attila lírájában. De most inkább csak egy másik, szerény óhaj: engedtessek meg, hogy időnként ne csak az írónak, hanem a „filosz”-nak, az irodalmárnak is eszébe jusson valami, hogy legyen egy-egy merészebb ötlete, egy-egy szokatlanabb felvillanása, felismerése, s az sem baj, ha ezt az analízissel igazolja is.

Am most a tárgyra. Vitapartnereim elemzésemmek egyetlen, bár talán leglényegesebb pontját teszik kétségessé, de azért örülök, hogy különösen József Attila és Radnóti költészetének olyan alapos, értő ismerője, mint Tamás Attila egyetért avval, amit a vers „stílusáról” és helyéről elmondtam.

Dehát ki is, mégegyszer, „az a szép, régi asszony”? Ki az, akit evvel a balázsbélaibartóki szóval (A Kékszakállú Herceg várából), vagy talán villoni szóval említ a költő?

Lengyel József szerint: Szántó Judit. Hadd toldjam meg az ő érveit először én: a „hármakra”-ra ez esetben lehetne egy, az övénel kézenfekvőbb magyarázat: a harmadik talán Szántó Éva, Judit kisleánya lehet, aki rövidebb ideig olykor találkozott József Attilával és Szántó Judittal. Nem kell tehát a József Attila költészetében (és korában) teljesen valószínűtlen személy-megkettőzéshez sem folyamodnunk. És mégsem tudom elhinni, hogy „az a szép, régi asszony”: Judit. Egyrészt, mert még nem volt „rég”, szétválásuk csak néhány hónapja következett be – másrészt, mert – hogy is fejezzem ezt ki? – e nehéz hónapokban kettejük viszonya sokkal inkább megromlott annál, sem hogy a költő így kívánta volna vissza a múltat. Még előttünk áll a nehéz feladat (s nekem magamnak is szembe kell vele nézmem abban a kötetben, amelyet József Attila pályaképéről most írok), hogy Judit bonyolult emberi portréját megrajzoljuk, most talán csak annyit, hogy ekkori viszonyukat inkább a *Judit* című vers összegezi:

*Ha varrsz, se varrhatsz meg közös takarónk,
ha már szétesett.*

Tamás Attila finom és mélyreható nyelvi-stilisztikai elemzéssel támasztja alá azt a feltevését, hogy „az a szép, régi asszony” inkább a költő valamelyik régi szerelme volt. A személyre vonatkozólag pedig felveti Walleszné Gyenes Gitta nevét. Ez a feltevés alapos megfontolást igényel, s el is gondolkodtatott: valóban a „hármakra” így könnyen megmagyarázható – Gyenes Gitta és Luca valóban sétálhatott és sétált is hármában Attilával a zuglói „kertek alatt” – a nosztalgia és visszavágyódás 1923–24-re, a távoli ifjúságra is érthető. Csakhogy: Gyenes Gittában, a festőasszonyban sem zárkozott el a

„tünde, lány kedvesség” – éppen hogy anyaian és barátian, pajtásian és okosan volt kedves Attilához, segítette és óvta. (Erről kutatásaim, szóbeli emlékezések és iratok egyaránt egybehangzóan vallanak, némiképpen ellentmondva József Jolán Tamás Attila által idézett ítéletének.) S úgy látom, egész kapcsolatuk nem volt olyan jelentőséggel és tragikummal terhes, mintsem ezt a vers nosztalgiája indokolná.

Meggyőzőek és érdekesek Tamás Attila nyelvi fejtegetései is – de: éppen nem mondanak ellent az enyéimnek. Hiszen éppen azt akartam bizonyítani, hogy a költő ezúttal teljesen átalakítja az anya-képet, más síkra, más térbe varázsolja át – valóban, a nála addig csak szerelmeseknek kijáró szavakkal, mondatfordulatokkal és légkörrel idézi meg. Feltevésem tehát nem mond ellent a proletárasszony ismert képének (amelyet különben már a Mama is felnöveszt és távolít és a Kései sirató meg érzelmileg differenciál), mert a vers nem reális képe az anyának, hanem olyan vágykép és mese, amelyben megengedem, benne van sok „szép, régi asszony”, sok „kedves nő” (akik lehetnek: Luca, vagy Gitta, vagy más) – de ugyanakkor az *anya is*.

Folytathatnám a vitát – avval például, hogy ne az 1917–19-es, súlyosan beteg, megrokkant, őszhajú anyaképet szembesítsük a verssel, hanem azt, melyiket a kisgyermek láthatott, amikor valóban szép, fiatal, kívánatos asszony volt Pócze Borbála; avval másfelől, hogy József Attila ezidőtájt írt verseiből és vallomásaiból (a Zöld Füzet 1936 májusából való!) minduntalan kényszerítő erővel tör fel az anyaképzet...

De abbahagyom. Ismétlem, lehet, hogy a vers asszonya vágyképében felrémlik a költő egyik vagy másik korábbi szerelme is – mégis azt hiszem, ez a vágykép ugyanakkor az *anya is*; *főleg* az. „Sem emlék, sem varázslat” – mondta egy nehéz percében Radnóti Miklós, hogy megint őrá hivatkozzam – nos, ez a vers, „az a szép, régi asszony”, különleges, egyedülálló – *emlék és varázslat*.